

ARKADIUSZ KUZIO-PODRUCKI

<https://orcid.org/0000-0002-4718-1422>, Biblioteka Śląska

DOI: 10.63903/ZaranieSlaskie.10.6

Udział Tiele-Wincklerów w przemysłowych i kościelnych dziejach Katowic

Słowa kluczowe: Tiele-Winckler, Katowice, przemysł, religia, arystokracja

Streszczenie

Rodzina von Tiele-Winckler miała udział w przekształceniu dawnej wsi Katowice w miasto. Inwestowali w huty i kopalnie działające na terenie współczesnych Katowic, wspomagali też ewangelików i katolików, w różnej formie wspierając budowy nowych kościołów. Z Katowicami związana jest też ich najważniejsza inwestycja przemysłowa, czyli Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa. Dziś obiekty związane z działalnością Tiele-Wincklerów nadal istnieją, ale niewielka jest wiedza o udziale tego rodu w dziejach np. dawnej kopalni „Ferdinand” („Katowice”) – gdzie obecnie główną siedzibę ma Muzeum Śląskie – czy ewangelickiego kościoła im. Zmartwychwstania Pańskiego.

The participation of the Tiele-Wincklers in the industrial and ecclesiastical history of Katowice

Keywords: Tiele-Winckler, Katowice, industry, religion, aristocracy

Summary

The von Tiele-Winckler family played a part in transforming the former village of Katowice into a city. They invested in the steel mills and mines operating in what is now Katowice, and they also supported evangelicals and catholics, supporting the construction of new churches in various forms. Their most important industrial investment, the Katowice Joint Stock Company for Mining and Metallurgy, is also associated with Katowice. Today, buildings connected with the Tiele-Wincklers' activities still exist, but little is known about the family's involvement in the history of, for example, the former Ferdinand ("Katowice") mine – where the Silesian Museum now has its headquarters – or the Evangelical Church of the Resurrection of Our Lord

Monografia pod tytułem *Tiele-Wincklerowie. Arystokracja węgla i stali* – mimo że licząca nieco ponad 100 stron – to jedyne całościowe opracowanie dziejów tego rodu. Jako że ma charakter syntetyczny i skupia się przede wszystkim na życiu i działalności jego przedstawicieli, wiele tematów zostało tam tylko zasygnalizowanych¹. Informacje o udziale Tiele-Wincklerów w dziejach Katowic można znaleźć w pracach poświęconych dziejom katowickich kościołów czy historii miejscowego przemysłu², ale rozproszone wśród wielu innych danych są praktycznie niezauważalne. Zamiarem autora jest zebranie w niniejszym artykule danych

¹ Czwarte, ostatnie zaktualizowane wydanie: Kuzio-Podrucki, A. (2021) *Tiele-Wincklerowie. Arystokracja węgla i stali*. Oficyna Monos – Tarnowskie Góry.

² Opracowania, które autor wykorzystał w niniejszym artykule, są wymienione w bibliografii.

dotyczących najważniejszych inwestycji przemysłowych oraz wsparcia dla wspólnot ewangelików i katolików, jakiego udzielała rodzina Tiele-Wincklerów na terenie współczesnych Katowic, a także przedstawienie ich w taki sposób, aby ukazać czytelnikom, jak znaczący był wkład tego rodu w dzieje miasta i regionu³.

Autorem pierwszej – opublikowanej w 1871 roku i napisanej po niemiecku – monografii Katowic był Richard Holtze. W jednym z akapitów podkreślił znaczenie rodziny Wincklera dla przekształcenia się dawnej wsi w ośrodek miejski:

Wir können vermuthen, daß Kattowitz, wäre es nicht in den Besitz des Herrn Franz v. Winckler gelangt, heute wenig mehr als ein von Bauern, vielen Arbeitern und einigen kleinen Gewerbetreibenden bewohntes Dorf, gleich Bogutschütz oder Zalenze sein würde; denn abgesehen von dem Einflusse, welchen an sich der Umstand auf die individuelle Hebung des Ortes hatte, daß letzterer zum Sitze der Hauptverwaltung über die bedeutenden Besitzungen jenes Herren erwählt wurde, ist ihm vielleicht der Vorzug mit zuzuschreiben, daß die Oberschlesische Eisenbahn gerade hier eine Station errichtete⁴. (Holtze, 1871, s. 14)

Nawet w wydanej w 1926 roku pierwszej napisanej po polsku monografii miasta pod tytułem *Dzieje i rozwój Wielkich Katowic jako ośrodka górnośląskiego przemysłu i stolicy autonomicznego woj. śląskiego* autor, Władysław Nałęcz-Gostomski, także zauważył:

Z chwilą objęcia w posiadanie dóbr rycerskich Bogucice-Katowice z okolicznymi osiedlami przez F. Winklera, a następnie w drodze spadku przez Thiele⁵-Winklera, który nabywając w r. 1841. od rządu pruskiego dobra Ordynacji Mysłowickiej hr. Mieroszewskich zostaje równocześnie przez króla pruskiego nobilitowanym, — rozpoczyna się dla Katowic i przyległych włości dopiero właściwa era rozwoju gospodarczego. (Nałęcz-Gostomski, 1926, s. 73)

Jako że praca powstała na określone zamówienie – polskich komisarycznych władz miasta – i w określonym czasie – po przewrocie majowym i ustanowieniu nowego wojewody śląskiego, Michała Grażyńskiego – autor nie omieszczał jednak zaznaczyć, że zaczęła się wtedy wprawdzie: „era rozwoju gospodarczego [ale również – przyp. AK-P] i z nią związanego groźnego niemczenia” (Nałęcz-Gostomski,

³ Obecnie w granicach Katowic oprócz historycznych Katowic (dzisiejsze Śródmieście) są także inne osady, które mają osobną, czasami kilkunastowiekową historię, np. Bogucice. Tylko w części z nich znajdowały się majątki należące do Tiele-Wincklerów.

⁴ Praca Holtzego została wydana po polsku w przekładzie I. T. Sławińskiej. Cytowany fragment w polskim przekładzie brzmi: „Możemy przypuszczać, że gdyby Katowice nie stały się własnością pana Franza von Winklera, dzisiaj byłyby nadal wsią, zamieszkałą przez chłopów, wielu robotników i małych rzemieślników, podobnie jak Bogucice czy Załęże, gdyż niezależnie od wpływu, jaki na indywidualny awans tej miejscowości miała okoliczność, że wybrana została na siedzibę głównego zarządu wielkich posiadłości owego pana, to jemu może przede wszystkim należy zawdzięczać, iż Górnośląska Linia Kolei Żelaznej tu właśnie wybudowała stację” (Holtze, 1871/2005, s. 20).

⁵ W przypadku rodziny właścicieli dóbr katowickich prawidłową formą ich nazwiska jest „Tiele”, bez litery „h”. Są wprawdzie rodziny pisane z literą „h”, ale nie jest to ten przypadek.

II.1. Siedziba zarządu dóbr Tiele-Wincklerów w Katowicach, tzw. zamek, przy obecnej al. W. Korfatego, fot. NN, pocz. XX w. (źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna)

II. 2. Pomnik ku pamięci Franciszka von Wincklera autorstwa Teodora Kalide na terenie skweru przy obecnym Pomniku Powstań Śląskich, zniszczony po 1945 roku, fot. NN, przed 1945 r. (źródło: Grundmann, G. (1944). *Deutsche Kunst im Befreiten Schlesien*. Wilh. Gottl. Korn, Verlag. s. 218)

1926, s. 73). Bez względu na nację obaj cytowani autorzy dostrzegali jednak znaczenie, jakie przejście dóbr katowickich przez Wincklera miało dla przyszłej historii miejscowości.

Panowie Katowic, Miechowic itd.

Franciszek i Maria Wincklerowie 11 lutego 1839 roku za sumę 84 tys. talarów kupili katowickie dobra rycerskie od Karola Fryderyka Lehmana, starszego radcy górniczego z Królewskiej Huty (Holtze, 1871, s. 6; Holtze, 1871/2005, s. 15). Niemala część terenów dzisiejszych Katowic leżała wówczas w granicach ordynacji myślowickiej, której właścicielami była rodzina Mieroszewskich. Rozrzutne i zbytkowne życie ordynata Aleksandra doprowadziło go praktycznie do bankructwa. Ordynacja myślowicka została zamieniona w „ordynację pieniężną”, w kwocie 100 tys. talarów. Mieroszewski zachowywał tytuł ordynata i otrzymywał rocznie 7 tys. talarów jako procent od złożonej sumy, a jego młodsi bracia – Jan i Ignacy – dostali odszkodowania lub roczną dożywotnią pensję. Faktyczną właścicielką majątku ordynacji od 11 maja 1839 roku została Maria Winckler, a współwłaścicielem od 5 kwietnia 1841 roku stał się jej mąż Franciszek (Lustig, 1867, s. 57-59). Do rodziny von Winckler należały: Katowice (ówczesna wieś leżała na obszarze współczesnego Śródmieścia), Bogucice, Brynów, Dąbrowka, Roździeń oraz Szopienice (*Schlesisches Güter-Adreßbuch*, 1886, s. 407-408)⁶.

Budynek siedziby zarządu dóbr Tiele-Wincklerów – tzw. „zamek” – mieścił się przy obecnej al. W. Korfa⁷, w nieistniejącym dziś już domu położonym na terenie między obecnym budynkiem hotelowym a Pomnikiem Powstańców Śląskich (obok pomnika pozostał fragment dawnego parku zamkowego)⁸.

Dziedziczką tego majątku była Waleska von Winckler (zm. 1880), córka Franciszka (zm. 1851) i pasierbica Marii von Winckler (zm. 1853). W 1854 roku wyszła za mąż za Huberta von Tiele. Młodzi małżonkowie w grudniu tego samego roku uzyskali od wielkiego księcia Meklemburgii-Schwerinu przywilej na połączenie swoich herbów i nazwisk. Po śmierci Huberta w 1893 roku panem na Katowicach został jego najstarszy syn Franciszek Hubert, który dwa lata później otrzymał tytuł pruskiego hrabiego, dziedziczony na zasadzie primogenitury. Pozostali potomkowie Huberta von Tiele-Wincklera w 1905 roku uzyskali dziedziczne tytuły pruskich baronów. Gdy hrabia Franciszek Hubert zmarł w 1922 roku, jego tytuł oraz wszystkie górnośląskie włości, w tym majątek katowicki, odziedziczył jego syn Klaus-Hubert. Mimo trzech małżeństw nie doczekał się on potomstwa, dlatego w 1932 roku adoptował swego kuzyna, Hansa Wernera (także wnuk Huberta i Waleski von Tiele-Wincklerów), właściciela meklemburskiego majątku Rothenmoor, który w 1938 roku jako ostatni z rodu odziedziczył górnośląskie dobra rodowe. W 1945 roku wskutek klęski

⁶ Wraz z majątkami Myślowice i Brzęczkowice tworzyły tzw. Państwo (niem. Herrschaft) Myślowice-Katowice.

⁷ Do 1922 roku Schloßstraße, a w okresie międzywojennym ul. Zamkowa.

⁸ W Katowicach, a formalnie już w granicach Bogucic, istniał też Dwór Marii (niem. Marienhof), czyli zabudowania gospodarcze tzw. Dominium (współcześnie teren zajmowany m.in. przez Halę Widowiskowo-Sportową „Spodek”). W budynkach tych, choć „dworska” nazwa by to sugerowała, nigdy nie mieszkał właściciel dóbr.

III Rzeszy musiał uciekać na Zachód. Zmarł w 1957 roku w Kilonii. Od 2011 roku jego wnuk Lotar (ur. 1970) jest tytularnym panem na Katowicach i innych dawnych włościach tej rodziny, wraz z prawem do tytułu hrabiego (Kuzio-Podrucki, 2021, s. 90-97).

Il. 3. Herb hrabiów von Tiele-Winckler, nadany w 1895 roku, rys. A. M. Hildebrand, ok. 1901 r. (źródło: von Krane, A. (1901-1904). *Wappen- und Handbuch des in Schlesien (einschliesslich der Oberlausitz) landgesessenen Adels*. Druck und Verlag von C. A. Starke).

Katowickie kopalnie i huty Tiele-Wincklerów

Przytoczeni na początku artykułu autorzy pierwszych katowickich monografi zauważyli, jak zasadnicze znaczenie dla przyszłości miasta miała budowa linii kolejowej:

Główny zarząd dóbr Thiele-Winklera przeniesiony w r. 1839. do Katowic pracuje całą forszą przedsiębiorczego i przewidującego przemysłowca nad rozwojem tych wszystkich zakładów i powoduje swojemi wpływami osobistemi, że w r. 1846. stają się Katowice stacją kolejową górnośląskiej linii kolejowej. (Nałęcz-Gostomski, 1926, s. 76)

Nie był to jedyny raz, gdy rodzina von Winckler i jej spadkobiercy wpływali – pośrednio lub bezpośrednio – na gospodarczy rozwój regionu.

Już w momencie zakupu katowickich i okolicznych dóbr objęli oni także udziały dawnych właścicieli w działającym już na tym terenie przemyśle. Po Mieroszewskich przejęli udziały w należących do dominium mysłowickiego kopalniach: „Paulinensglück” i „Ferdinand” (później „Ferdynand”, „Katowice”, „Stalinogród”) w Bogucicach oraz „Gute Amalia”, „Susanne” i „Bergthal” w Janowie. Przypadła im także huta żelaza „Diettrich” w Roźdzeniu.

Winckler i jego spadkobiercy kupowali także udziały w zakładach przemysłowych należących do innych właścicieli, np. w 1839 roku od Alberta von Sallawy nabyli połowę udziałów w kopalni „Beate” w Brynowie, a w latach 1864-1866 m.in. całą kopalnię „Arthur” w Dębnie od Johna Baildona i Salomona Silbermana. Zostali także właścicielami hut cynku, tj. „Fanny” w Bogucicach, kupionej w latach 1833-1834, a w 1839 roku „Auguste” w Bogucicach-Zawodziu i „Henriette” w Brynowie.

Winckler i Tiele-Wincklerowie także inwestowali. Z ich inicjatywy powstały kopalnie: w 1839 roku „Elfriede” w Rożdżeniu, w 1841 roku „Bertram” w Bogucicach, w latach 1844-1845 „Abendroth” w Szopienicach, a w 1859 roku „Pfarrfeld” i „Schilling” w Bogucicach. Rodzina około 1850 roku założyła hutę cynku „Franz” w Koszutce, a w 1852 roku walcownię blachy cynkowej „Martha” (później „Marta”) w centrum dzisiejszych Katowic (koło Koszutki), która po 1869 roku została przekształcona w walcownię żelaza.

Franciszek Winckler brał udział w inwestycjach, w których był tylko jednym ze współwłaścicieli, np. w 1838 roku razem z Aleksandrem Mieroszewskim i Albertem von Sallawą w budowę kopalni „Belle-Alliance” w Bogucicach, a z samym z von Sallawą w latach 1839-1842 w powstaniu kopalni „Albert” oraz w 1842 roku kopalni „Oheim” (później „Wujek”) w Brynowie.

Maria von Winckler w 1839 roku wraz z Wilhelmem Schneiderem miała udział w powstaniu kopalni „Guter Albert”, w 1840 roku razem z Danielem Henrykiem Daliorem i Wojciechem Dudzikim kopalni „Jakob” w Janowie, a w 1856 roku razem z Leonardem Erbreichem kopalni „Arcona” w Bogucicach.

Waleska von Tiele-Winckler w 1855 roku razem z Gustawem Henrykiem Rufferem i Wilhelmem Edlerem była założycielką kopalni „Pepita” w Janowie, a w 1856 roku wspólnie z Gustawem Drescherem kopalni „Teichmannshoffnung” w Szopienicach i „Wildsteinssegen” w Rożdżeniu.

W późniejszym okresie stosunki własnościowe i udział spadkobierców Franciszka von Wincklera w katowickim przemyśle się zmieniały. W latach 60. XIX wieku kopalnie „Abendroth”, „Elfriede”, „Gute Albert”, „Teichmannshoffnung” i „Wildsteinssegen” stały się własnością firmy Georg Giesche’s Erben GmbH, a w 1883 roku zostały połączone z kopalnią „Giesche” w Janowie. W 1899 roku kopalnie „Albert” i „Beata” przeszły na własność Gwarectwa Oheim, w którym od 1895 roku większość udziałów miał książę zu Hohenlohe-Öhringen. Sami Tiele-Wincklerowie także dokonywali konsolidacji swoich zakładów, np. w latach 80. XIX wieku do kopalni „Ferdinand” włączono kopalnie „Arthur”, „Belle-Alliance” i „Pfarrfeld” (Grzegorek i in., 2017, s. 376; Jaros, 1984, s. 19, 21, 25, 27, 28, 34, 40, 50, 55, 63, 84, 85, 90-91, 94, 99, 102, 109-111; Jedynak i Nadolski, 2012, s. 734-742).

Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa

Hubert von Tiele-Winckler 11 czerwca 1889 roku założył Katowicką Spółkę Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa (niem. Kattowitzer Aktien-Gesellschaft für Bergbau und Eisenhüttenbetrieb). Jak sama nazwa wskazuje, to Katowice były siedzibą jej zarządu. Spółka przejęła należące do rodziny założyciela kopalnie węgla „Florentine” („Łagiewniki”) w Łagiewnikach, „Ferdinand” w Bogucicach, „Mysłowitz” („Mysłowice”) w Mysłowicach, „Neu-Przemsä” („Nowa Przemsza”) w Brzezince, „Gleichheit” (połączona później z kopalnią „Leopoldyna” w Brzęczkowicach, a następnie z „Nową Przemszą”) w Brzezince oraz „Jakob” w Janowie. Na początku XX wieku spółka nabyła także kopalnie „Carlsegen” („Karol”) oraz „Wanda” w Brzezince, a w latach 1906-1912 przejęła także akcje miechowskiej kopalni „Prusy”. Należała do niej też kopalnia rud żelaza w Tarnowskich Górach, jednak w 1911 roku zakończono w niej wydobywanie. Obok kopalń do spółki należały także huty „Hubertus” („Zygmunt”) w Łagiewnikach oraz „Marta” w Katowicach. Pierwotnie jej kapi-

Il. 4. Huta „Martha” w Katowicach, widok około 1865 roku, Littmann, H. A. (źródło: [Śląska Biblioteka Cyfrowa](#))

Il. 5. Kopalnia „Ferdinand” w Katowicach, widok około 1865 roku, Littmann, H. A. (źródło: [Śląska Biblioteka Cyfrowa](#))

tał wynosił 16 mln marek. Tiele-Winckler miał 14 996 akcji. Drugim udziałowcem był Edmund von Leobbecke, do którego należał 1 tys. akcji. Każda akcja była warta 1 tys. marek (Westphal, 1913, s. 344-356).

Po zakończeniu I wojny światowej i podziale Śląska kopalnia „Prusy” w Miechowicach znalazła się po niemieckiej stronie granicy i w 1922 roku została przekazana osobnej spółce akcyjnej pod nazwą „Preussengrube” (Jaros, 1984, s. 76). Rok wcześniej akcje Tiele-Wincklerów w Katowickiej Spółce Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa wykupił Friedrich Flick, który stał się wówczas jej głównym akcjonariuszem. W 1929 roku spółka połączyła się ze spółką „Bismarckhütte”, a następnie nawiązała współpracę ze spółką „Zjednoczone Huty Królewska i Laura”, tworząc „Wspólnotę Interesów Górniczo-Hutniczych”. Obie te firmy na początku lat 30. XX wieku znalazły się u progu bankructwa i w latach 1934-1937 ustanowiono nad nimi nadzór sądowy. Po jego zakończeniu, na podstawie umowy z akcjonariuszami, majątek obu spółek został przejęty przez „Zjednoczenie Górniczo-Hutnicze” sp. z o.o. (Biały, 1981, s. 304-305).

Il. 6. Akcja Katowickiej Spółki Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa z 1929 roku (źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna)

Dla ewangelików...

Początkowo katowiccy ewangelicy nabożeństwa – pierwsze odbyło się w języku polskim – odprawiali w sali znajdującej się w Hucie „Marta”, przekazanej im na ten cel przez właścicieli huty Tiele-Wincklerów. W latach 1850-1860 przekazali oni teren – 7 mórg – pod budowę ewangelickiej świątyni oraz szkoły. Do budowy kościoła dołożyli 5 tys. talarów oraz darmowo materiały: palone wapno, kamień i cegły (Kozina, 2017, s. 313). Na budowę szkoły wyasygnowali 2 320 talarów i – również

darmowo – materiały budowlane. Szkoła powstała między wiosną 1859 roku a latem 1860 roku, kiedy to ją uroczystie poświęcono. Później Tiele-Winckler na potrzeby katowickiego duchownego przeznaczał rocznie 75 talarów i 80 ton węgla (Voss, 1908, s. 20-21). Budowę pierwszej murowanej świątyni im. Zmartwychwstania Pańskiego zakończono w 1858 roku. Społeczność katowickich ewangelików powiększała się, więc kościół trzeba było rozbudować. Podczas przebudowy w latach 1899-1902 rodzeństwo hrabiego Franciszka Huberta von Tiele-Wincklera ufundowało pięć witraży do okien w absydzie. W każdym, oprócz treści religijnej, na dole pojawiły się herby fundatorów i ich małżonków oraz macochy hrabiego (Szyszka, 2004, s. 34-43).

Tiele-Wincklerowie w latach 1899-1900 sfinansowali budowę domu opieki dla chorych i starców (przy obecnej ul. Damrota), początkowo obsługiwanego przez trzy diakonisy z diakonatu „Bethesda” z Brünnerbergu (Giemza i Matuszek, 2017, s. 234). W późniejszych latach pracował tam także fachowy personel świecki. Placówka ta udzielała pomocy do 1945 roku (Szurman, 2008, s. 71).

W 1894 roku Franciszek Hubert von Tiele-Winckler przekazał parcele pod budowę nowej świątyni dla ewangelików z Szopienic i Rożdzenia. Wobec niekorzystnych warunków budowlanych zamieniono ten teren na inny, ale przy tej samej ulicy (obecnie ul. ks. bpa Herberta Bednorza). Franciszek Hubert von Tiele-Winckler dla wybudowanego kościoła im. Zbawiciela ufundował wówczas organy (Grzegorek i Nadolski, 2014, s. 74-75).

Il. 7. Ewangelicka szkoła i kościół im. Zmartwychwstania Pańskiego około 1865 roku (źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna)

... i katolików

W powstaniu osobnej rzymsko-katolickiej parafii w Katowicach pomógł rendant kasowy Heinrich Knappe, pracujący w zarządzie majątku Tiele-Wincklerów. Waleśka i Hubert von Tiele-Wincklerowie udostępnili jedną parcelę na budowę powstałego w 1860 roku tymczasowego – pierwszego – katolickiego kościoła (w miejscu

Il. 8. Pocztówka z 1927 roku ze zdjęciem modelu katedry pw. Chrystusa Króla w Katowicach
(źródło: [Śląska Biblioteka Cyfrowa](#))

dzisiejszej filharmonii)⁹ oraz przekazali dalsze dwie parcele do wyboru na budowę świątyni pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, która powstała w latach 1862-1870. Dali także bezpłatnie materiały budowlane, tj. piaskowiec (pochodził z ich kamieniołomu znajdującego w Katowickiej Hałdzie) oraz wapno. Na kolejnej, niewielkiej działce udostępnionej przez Tiele-Wincklerów urządzono cmentarz. Gmina formalnie płaciła czynsz z tego tytułu, ale później otrzymywała od zarządu Tiele-Wincklerów zwrot tej kwoty jako darowiznę (Tofilska, 2010, s. 11-13, 20-21, 64).

Hubert von Tiele-Winckler wsparł budowę nowego kościoła katolickiej parafii pw. św. Szczepana w Bogucicach, który powstał w latach 1892-1894, przekazując za pośrednictwem dyrektora generalnego Kleiner 80 tys. marek (Biegański, 1893, s. 12; Olszar, 2012, s. 600).

Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa, utworzona z inicjatywy Tiele-Wincklerów i w większości do nich należąca, w latach 1898-1900 wsparła finansowo budowę katolickiego kościoła pw. św. Józefa na Załężu.

Hrabia von Tiele-Winckler przed wybuchem I wojny światowej podarował dla parafii pw. św. Antoniego z Padwy w Dąbrówce Małej działkę, na której założono cmentarz (obecnie przy ul. gen. Henryka le Ronda), a także przekazał teren pod budowaną w latach 1911-1912 świątynię, której był też jednym z pierwszych fundatorów.

⁹ Ten przeznaczony do rozbiórki tymczasowy kościół został w 1871 roku zakupiony dla parafii starokatolickiej (Myszor, 2012, s. 641).

Gdy w czasach II Rzeczypospolitej Katowice zostały stolicą nie tylko województwa śląskiego, ale także nowoutworzonej diecezji kościoła katolickiego, zapadła decyzja o budowie kościoła katedralnego pw. Chrystusa Króla. Administracja Apostolska za 130 tys. dolarów kupiła od rodziny Weissenbergów teren o powierzchni 5,86 ha. Miasto oddało na rzecz diecezji 0,3 ha, zaś hrabia von Tiele-Winckler podarował¹⁰ teren o powierzchni 3 ha (Grzegorek i Nadolski, 2014, s. 67, 98, 100-101, 189).

Powojenne zmiany

Po II wojnie światowej cały przemysł niegdyś należący do śląskich magnatów został przejęty przez polskie państwo. Zgodnie z przepisami przyjętej na początku 1946 roku ustawy nacjonalizacyjnej:

Bez odszkodowania przechodzą na własność Państwa przedsiębiorstwa: przemysłowe, górnicze, komunikacyjne, bankowe, ubezpieczeniowe oraz handlowe:

- Rzeszy Niemieckiej i byłego Wolnego Miasta Gdańska,
- obywateli Rzeszy Niemieckiej i byłego Wolnego Miasta Gdańska z wyjątkiem osób narodowości polskiej lub innej przez Niemców prześladowanej. (Ustawa z dnia 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność Państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, s. 21)

Wielu zakładom zmieniano nazwy w taki sposób, aby bardziej odpowiadały nowym, polskim władzom, np. dawna kopalnia „Ferdynand” jeszcze przed 1939 rokiem nosiła nazwę „Katowice”, do której powrócono w 1945 roku, ale na lata 1953-1956 przemianowano ją na „Stalinogród”, by następnie ponownie powrócić do nazwy „Katowice” (Jaros, 1984, s. 63).

W 1949 roku w katowickim kościele ewangelickim herby widoczne na dole witraży ufundowanych przez Tiele-Wincklerów zostały przysłonięte nowym ołtarzem. Ewa Chojcka zaznaczyła, że:

Nie ulega wątpliwości, że zadaniem nowego retabulum było niczym parawan wyeliminować z pola widzenia witraże, a szczególnie ich dolne partie z wątkami heraldycznymi, tymi przywołującymi pamięć dawnych fundatorów i dobrodziejów, którzy w nowej rzeczywistości i propagandowej nowomowie zyskali miano niemieckich wyzyskiwaczy polskiego ludu i wrogów klasowych. (Chojcka, 2008, s. 14-15)

Według Jana Szturca postawienie nowego ołtarza mogło jednak przyczynić się do zachowania witraży. W nowej rzeczywistości PRL-u zagrożeniem były widniejące na nich niemieckie napisy (Szturc, 2008, s. 88).

Katowiccy radni wiosną 2016 roku przyjęli uchwałę o nadaniu ulicy łączącej ulicę Piotra Skargi i Chorzowskiej imię „Franza Wincklera” (Uchwała nr XXIV/500/16 Rady Miasta Katowice z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie nadania ulicy położonej

¹⁰ Porównując wartości kupionego przez diecezję terenu i obszaru darowanego przez hrabiego, można wnioskować, że dar Tiele-Wincklera mógł być wart ponad 65 tys. dolarów.

Il. 9. Muzeum Śląskie, dawne zabudowania kopalni „Ferdinand” w Katowicach (źródło: Wikimedia Commons na licencji [CC BY-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/))

Il. 10. Widok herbu hrabiów von Tiele-Winckler na odsłoniętym ponownie witrażu w katowickim kościele ewangelickim im. Zmartwychwstania Pańskiego (fot. R. Latusek)

na terenie miasta Katowice nazwy „Franza Wincklera”)¹¹. Trzy lata później Muzeum Historii Katowic wydało przetłumaczone na język polski wspomnienia Waleski von Tiele-Winckler noszące tytuł *Tradycje rodzinne* (oryg. *Familien-Traditionen*), dzieło do tej pory praktycznie znane tylko w kręgu samej rodziny i jej potomków (jak zapewnia wydawca, publikacja doczekała się kilku dodruków) (Tiele-Winckler, 2019). W 2021 roku ukazał się *Leksykon Panteonu Górnośląskiego* (wystawa Panteonu mieści się w przyziemiu katowickiej katedry). Znalazł się tam biogram Matki Ewy z Miechowic, ale dopiero po dokładnym wczycaniu się w treść biogramu można znaleźć jej rodowe nazwisko ‘von Tiele-Winckler’ z pominiętym arystokratycznym tytułem ‘baronówny’ (Rosenbaum, 2020, s. 575).

W połowie 2023 roku ponownie zmieniono wygląd ołtarza katowickiego kościoła ewangelickiego. Dolna część witraży z herbami fundatorów – rodziny von Tiele-Winckler – w absydzie stała się ponownie widoczna. Można by rzec, że symbolicznie katowiczantom przywrócono tę rodzinę.

Współcześnie nazwisko rodziny co jakiś czas pojawia się zatem w przestrzeni publicznej. W geografii kulturowej Katowic jednymi z najważniejszych obiektów są Muzeum Śląskie z siedzibą w dawnych zabudowaniach kopalni „Ferdynand” („Katowice”) oraz kościół ewangelicki im. Zmartwychwstania Pańskiego. Udział rodziny von Tiele-Winckler w historii tych obiektów, która odegrała przecież niebagatelną rolę w dziejach miasta – stolicy województwa śląskiego – nie jest jednak wiedzą powszechną.

Il. 11. Znak drogowy z nazwą ul. Franza Wincklera w Katowicach (fot. A. Kubica)

¹¹ Na początku XX wieku istniał w Katowicach Tiele-Winckler-Platz (obecnie skrzyżowanie ul. Stawowej i ul. Mickiewicza oraz już nieistniejącej Tiele-Winckler-Straße).

Genealogia uproszczona właścicieli dóbr katowickich (od 1945 r. tytułarni).

skróty i symbole:

bar. – baron, baronowa

hr. – hrabia, hrabina

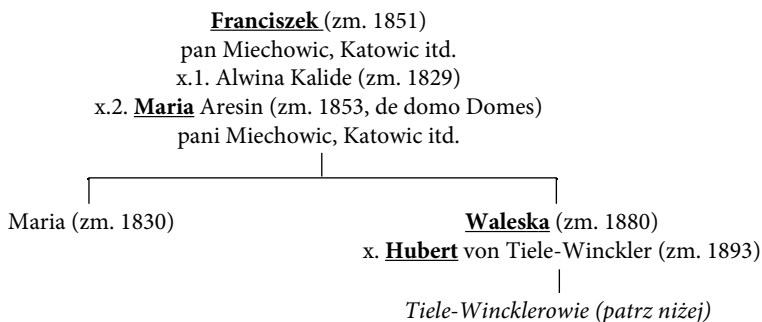
ur. – urodzony, urodzona

x. – mąż, żona

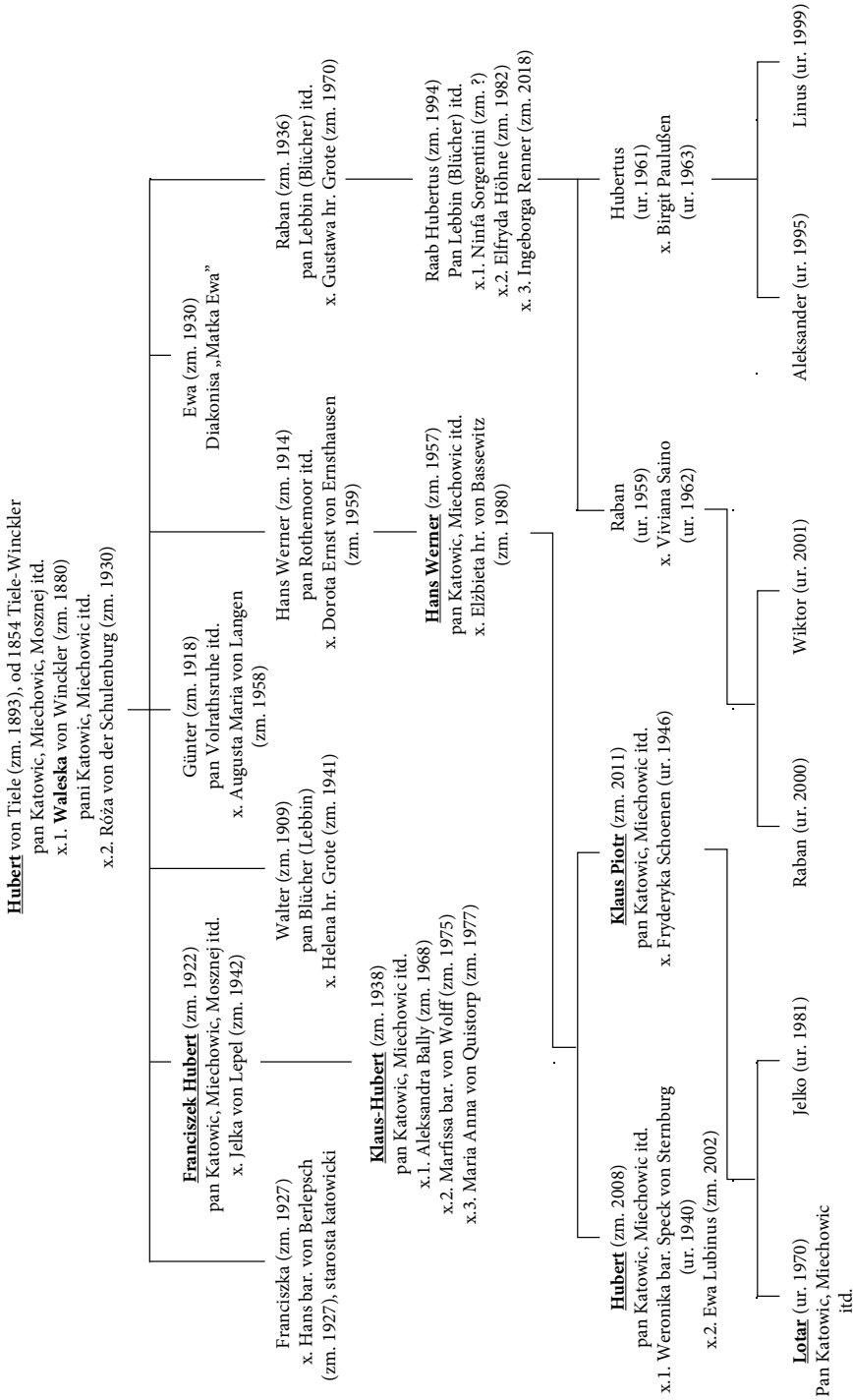
zm. – zmarł, zmarła

Imiona właścicieli dóbr katowickich pogrubiono i podkreślono

1. Wincklerowie

2. Tiele-Wincklerowie

Bibliografia

Wydawnictwa urzędowe

- Ustawa z dnia 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność Państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, Dziennik Ustaw 1946 nr 3 poz. 17 (1970) (Polska). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19460030017>
- Uchwała nr XXIV/500/16 Rady Miasta Katowice z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie nadania ulicy położonej na terenie miasta Katowice nazwy „Franza Wincklera”, Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego, poz. 2737 (2016) (Polska). <https://dzienniki.slask.eu/legalact/2016/2737/>

Wydawnictwa źródłowe

- Schlesisches Güter-Adreßbuch*, (1886). Verlag von Wilh. Gottl. Korn. <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/315862>
- Grundmann, G. (1944). *Deutsche Kunst im Befreiten Schlesien*. Wilh. Gottl. Korn, Verlag. <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/350225/edition/330948/deutsche-kunst-im-befreiten-schlesien-grundmann-gunther>
- Holtze, R. (1871). *Die Stadt Kattowitz. Ein Kulturhistorische Studie*. G. Siwinna. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/8595/edition/8017>
- von Krane, A. (1901-1904). *Wappen- und Handbuch des in Schlesien (einschliesslich der Oberlausitz) landgesessenen Adels*. Druck und Verlag von C. A. Starke. <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/13139/edition/11844/wappen-und-handbuch-des-in-schlesien-einschliesslich-der-oberlausitz-landgesessenen-adels>
- Lustig, J. (1867). *Geschichte der Stadt Mysłowitz in Oberschlesien*. In Kommission bei S. Schäfer. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/7704/edition/8174>
- Nałęcz-Gostomski, W. (1926). *Dzieje i rozwój Wielkich Katowic jako ośrodka górnośląskiego przemysłu i stolicy autonomicznego woj. Śląskiego*. Magistrat W. Katowic. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/33/edition/30>
- Voss, H. (1908). *Aus der Geschichte der evangelischen Gemeinde Kattowitz*. G. Siwinna. <https://sbc.org.pl/publication/19574/edition/17121>
- Westphal, J. (bearb.). (1913). *Jahrbuch für den Oberbergamtsbezirk Breslau*. Phönix-Verlag. <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/3348/edition/3264>

Artykuły i opracowania

- Biały, F. (1981). Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa. W Mączak, A. (Red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku: T. 1 A-N* (s. 304-305). Wiedza Powszechna.
- Biegański, S. (1893). *Matka Boska łaskami słynąca w Bogucicach i która historia tejże parafii*, Bogucice. Urząd Kościelny.
- Chojacka, E. (2008). Katowicki Kościół jako dokument trudnej historii. Architektoniczne i ideowe aspekty kościoła Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach. W Szturc, J. (Red.), *Ewangelicki Kościół Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach. 150-lecie poświęcenia kościoła* (s. 9-17). Wydawnictwo „Głos Życia”.

- Giemza, G., & Matuszek, E. (2017). Działalność charytatywna. W W. Gojniczek & R. Kaczmarek (Red.), *500 lat reformacji na Górnym Śląsku* (s. 227–251). Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej.
- Grzegorek, G., Frużyński, A., & Rygus, P. (2017). *Kopalnie i huty Katowic*. Wydawnictwo Prasa i Książka Grzegorz Grzegorek.
- Grzegorek, G., & Nadolski, P. (2014). *Parafie i kościoły Katowic*. Wydawnictwo Prasa i Książka Grzegorz Grzegorek.
- Holtze, R. (2005). *Miasto Katowice. Studium kulturowo-historyczne* (I. T. Sławińska, Tłum.). Muzeum Śląskie. (Oryginał został opublikowany w 1871 r.)
- Jaros, J. (1984). *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*. Śląski Instytut Naukowy.
- Jedynak, Z., & Nadolski, P. (2012). Kopalnie węgla kamiennego i huty. W Barciak, A., Chojecka, E. & Fertacz S. (Red.), *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo* (T. 2, s. 734-742). Muzeum Historii Katowic.
- Kozina, I. (2017). Konflikt, współistnienie, współdziałanie... Przyczynek do historii architektury ewangelickiej na Górnym Śląsku. W Lusek, J. (Red.), *Umbra transit lux permanent. Ewangelicy na Górnym Śląsku na przestrzeni wieków* (s. 304-316). Muzeum Górnośląskie w Bytomiu.
- Kuzio-Podrucki, A. (2021). *Tiele-Wincklerowie. Arystokracja węgla i stali*. Oficyna Monos. Krzysztof Kudlek.
- Myszor, J. (2012). Mniejszości wyznaniowe. W Barciak, A., Chojecka, E. & Fertacz S. (Red.), *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo* (T. 2, s. 640-644). Muzeum Historii Katowic.
- Olszar, H. (2012). Parafie Kościoła rzymskokatolickiego. W Barciak, A., Chojecka, E. & Fertacz S. (Red.), *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo* (T. 1, s. 588-614). Muzeum Historii Katowic.
- Rosenbaum, S. (2020). Matka Ewa. W Kłos-Skrzypczak, A. & Olszar, H. (Red.), *Leksykon Panteonu Górnośląskiego* (s. 575-583). Księgarnia św. Jacka, Katowice.
- Szturc, J. (2008). Z dziejów Parafii ewangelicko-Augsburskiej w Katowicach. W Szturc, J. (Red.), *Ewangelicki Kościół Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach. 150-lecie poświęcenia kościoła* (s. 77-91). Wydawnictwo „Głos Życia”.
- Szurman, T. (2008). Działalność charytatywna Kościoła ewangelickiego na terenie Katowic. W Szturc, J. (Red.), *Ewangelicki Kościół Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach. 150-lecie poświęcenia kościoła* (s. 68-74). Wydawnictwo „Głos Życia”.
- Szyska, M. (2004). Zespół heraldyczny w kościele ewangelicko-augsburskim w Katowicach. W Szturc J. (Red.), *Wkład ewangelików w rozwój Katowic i Górnego Śląska* (s. 34-43). Wydawnictwo „Głos Życia”.
- von Tiele-Winckler, W. (2019). *Tradycje rodzinne* (L. Musioł, Tłum.; A. Kuzio-Podrucki, Wstęp). Muzeum Historii Katowic.
- Tofilska, J. (2010). *Parafia mariacka w Katowicach. Historia jak witraż*. Muzeum Historii Katowic.